

Пострадянський неопатримоніалізм: інституціональна структура та політико-режимна динаміка

Дослідження політичних систем пострадянського простору посідає одне з центральних місць у сучасній політичній науці. Аналіз особливостей динаміки розвитку, факторів консолідації та трансформації режимів призвів до появи широкого кола дискусій щодо теоретико-методологічного вивчення політичних систем країн пострадянського простору.

На наш погляд, найбільш актуальним та вагомим науково-дослідницьким потенціалом в процесі дослідження цієї проблематики володіє теорія неопатримоніалізму. У працях таких вчених, як В. Гельман, О. Фісун, Г. Хейл теоретичний базис неопатримоніалізму був інтерпретований до аналізу природи та функціонування сучасних пострадянських політичних режимів. Особливу увагу треба звернути на запропонованому О. Фісуном новому векторі дискусії політичного розвитку в країнах третього світу у рамках дихотомії "демократія-неопатримоніалізм", яка відкриває можливості визначення ролі груп інтересів та складної системи патронатів у формуванні повноцінних патронажно-кліентарних політичних систем в пострадянських державах.

Дослідження присвячено особливостям виникнення, становлення та розвитку неопатримоніальних політичних режимів на пострадянському просторі. Ключова увага зосереджується на теоретичному осмисленні феноменів "патримоніалізму" і "неопатримоніалізму", інституціональній структурі та політико-режимній динаміці пострадянських неопатримоніальних політичних систем.

Об'єкт дослідження – феномен неопатримоніалізму на пострадянському просторі, предмет – інституціональна структура та політико-режимна динаміка держав.

Провал процесів модернізації в країнах третього світу став причиною актуалізації наукових розробок М. Вебера. Такі вчені як Г. Рот, Ж - Ф. Медар і Ш. Ейзенштадт вказали на специфічний розвиток політичного процесу в країнах Африки, Азії, та Латинської Америки, в яких спостерігається відтворення патримоніальних практик на сучасному етапі у вигляді заснованої на патронажно-кліентарних відносинах рентоорієнтованої політичної системи, що дозволяє констатувати інсталяцію неопатримоніалізму.

Аналізуючи особливості політичного транзиту в пострадянських державах, український вчений О. Фісун вказав на "неформальну угоду" політичних еліт, внаслідок якої було взято курс на "захоплення держави" з подальшим встановленням монополії груп впливу на присвоєння політико-рентних ресурсів. Російський дослідник В. Гельман також зазначив, що будівництво неопатримоніалізму пов'язано з прагненням інкубментів до апропріації державних ресурсів з метою їх розподілу серед клієнтів центральної клієнтелістської мережі. У свою чергу, американський професор Г. Хейл акцентує увагу на тому, що історичне минуле та його традиції посприяли процесу створення в нових державах закритих патронажних інститутів та патронального президенціалізму.

Методологія дослідження ґрунтується на трьох теоріях нового інституціоналізму – історичного, соціологічного та інституціоналізму раціонального вибору. За допомогою історичного інституціоналізму ми аналізуємо розвиток політичних інститутів з позиції залежного шляху розвитку (path dependence), що дозволяє нам зрозуміти, яким чином картельні угоди на початку незалежності пострадянських держав вплинули на

інституціоналізацію політичного порядку. Інституціоналізм раціонального вибору сприяє науковому осмисленню взаємозв'язку інститутів, акторів, цінностей та відносин, які впливають на суб'єкти політичного процесу. Цей підхід аргументує картельні угоди еліт, взаємодію різних груп впливу, політичних інститутів, індивідів та їх стратегій в політичних системах пострадянського простору, підкреслюючи роль кінцевої мети – утримання влади та створення умов для максимізації політико-економічної ренти. Соціологічний інституціоналізм підкреслює вплив культурних цінностей на інститути, які створюються для виконання певних функцій. У процесі аналізу цей напрямок дозволяє виявити причини конструювання специфічних політичних інститутів та їх функціонуванні на пострадянському просторі.

Серед причин провалу будівництва демократичної політичної системи виділяються наступні чинники: 1) етнополітичні конфлікти; 2) провал будівництва національної держави; 3) приватизація і захоплення влади кланами / рентоорієнтованими групами. Наслідки таких процесів призвели до інституціоналізації у державах патронатного президентства / прем'єрства, що спирається на бюрократичне / олігархічне ядро та формує закриту неконкурентну систему доступу до ресурсів держави. Пізніше політичний порядок підривається, утворюючи варіанти конкурентного неопатримоніалізму. Особливу роль в системі відіграють політичні партії, які виконують дві ключові функції: 1) політичну (фундамент для патронатного панування президента / прем'єра); 2) економічну (ренторієнтовані парламентські фракції виступають в якості агентів інтересів впливових груп, забезпечують максимізацію їх прибутку та на основі корупційних торгів допомагають зміцнювати патронаж глави "ядра", впливаючи на розподіл політичної ренти).

В аналізі сценаріїв неопатримоніальної трансформації політичних режимів, де серед ключових векторів режимних змін виділяються силова раціоналізація та "кольорова революція". У першому випадку мова йде про контрреволюційно-стабілізаційні заходи з боку правлячого режиму для зміцнення сформованого політичного порядку (Росія, Грузія, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан). Другий випадок свідчить про те, що певні політичні режими нездатні провести стабілізацію політичної системи, внаслідок чого відбувається розрив центральної патронажно-клієнтарної мережі (Грузія, Україна, Киргизія, Вірменія) та реалізація сценарію "кольорової революції".

Аналіз інституційної структури та політико-режимної динаміки держав пострадянського простору свідчить про те, що в подальшому політичні системи розвиватимуться у руслі неопатримоніального політичного процесу з акцентом на боротьбі груп інтересів за захоплення/розділ держави та встановлення контролю за політико-владними ресурсами задля отримання оптимальної позиції для максимізації власних політико-рентних можливостей.